

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

16^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1908

Gemengde Berichten.

Zeeuwsche Daalders.

Tot de „lijst van dertigstuiversstukken”, behoorende bij het artikel van Mej. DE MAN in den 6den Jaargang van ons *Tijdschrift*, blz. 194, kan ik er nog twee voegen uit mijne verzameling, die de nummers 19a en 19b zouden kunnen dragen. Beide zijn van het jaar 1683 en hebben roosjes naast het jaartal en tusschen de woorden; de andere zijde heeft stippen.

Op den eenen daalder is het woord AUR, dat er eerst gestaan heeft, in den stempel veranderd in ARG en voor de letters ST bevinden zich een stip en een boogje, evenals of er GL gestaan had.

Dit alles laat zich zeer goed verklaren: 't is de stempel van den gouden daalder, het dertigguldensstuk, dien men, nadat er eenige gouden stukken gemaakt zijn, heeft ingericht voor het slaan van zilveren daalders, waaraan meer behoefte bestond.

De andere munt heeft in het woord ARG, dat er behoorde te staan, een U vervormd tot R en een G vervormd tot R, zóó dat er eerst gestaan heeft AUG, terwijl er nu staat ARR. Deze anomalien zijn niet te wijten aan verspringing, zooals tallooze malen voorkomt, maar aan opzettelijke veranderingen met de graveernaald in den stempel.

Verder heeft men de 3 van 30 veranderd in 6 en achter de nul een stip geplaatst en eindelijk ziet men vóór ST het overschot van een G. Beide stempels zijn blijkbaar vervormingen van dien voor de gouden munt, maar onderling verschillend.

J. E. TER GOUW.

*Prijspenning voor de Openbare School te Udenhout.**Bijdragen n°. 423.*

Ovale zilveren penning met oog en ring 42 bij 36 m.M.

V.z.:

Provincie Brabant

Gemeente

UDENHOUT

ste *Jos. van Iersel*

2de *Prijs van*

Naarstigheid

K.z.:

KUNST

WORDT

DOOR

Arbeid

verkregen

1815 15.

Medegedeeld door Jhr. M. A. SNOECK.

De oudst bekende Muntstempel.

In 1904 was door een inlander te Tel El Athrib (Egypte) een stempel gevonden, welke in de oudheid gebruikt is voor het slaan van munten. Deze stempel moet afkomstig zijn uit de jaren tusschen 430 en 322 v. C. Waarschijnlijk is het de eenige echte muntstempel van zoo hoogen ouderdom, die bekend is. De stempel is van brons, is 6 cm. hoog en weegt 164.12 gr. In het stempelvlak staat de uil gegraveerd, welke voorkomt op de oud-Atheensche vierdrachmen-stukken; dat vlak was in den loop der eeuwen bedekt met een laag patina van koolzuurkoper, maar ook met een rood koper-oxyde. Een chemische analyse toonde aan dat het alliage bestond uit 22.51 pct. tin, 69.85 pct.

koper en 7.64 pct. zuurstof, dat als metaal-oxyde aanwezig was. In zuiveren, nog ongeoxydeerden toestand zal de samenstelling van het alliage wel ongeveer zijn geweest 75 pct. koper en 25 pct. tin. Dit hooge tingehalte was noodig voor het verkrijgen van de gewenschte hardheid en bewijst, dat de ouden in de praktische metallurgie een niet geringe bedrevenheid moeten hebben bezeten.

De tot dusver bekende brons-alliages uit de oudheid bevatten niet dan bij hooge uitzondering een kopergehalte van minder dan 90. Bij de vervaardiging van dezen stempel moet zijn gebruik gemaakt van ertsen van groote zuiverheid. De aanwezigheid van lood of zink zou de legering zachter hebben gemaakt, de afwezigheid van antimoon of arseen zou de breekbaarheid hebben verhoogd. Maar noch lood, noch zink, antimoon of arseen komen in dit stempelmetaal voor.

N. R. Ct., 25 Nov. '07.

Wetgeving.

Bij K. B van den 30 Aug. 1907 (*Stblad.* Nr. 245) werden de zilveren 5-centsstukken op 31 December 1907 buiten omloop gesteld met bepaling, dat zij nog gedurende de maand Januari 1908 aan de kantoren der betaalmeesters en der ontvangers der belastingen enz. konden worden ingewisseld

Z.

De Munten van Nederlandsch-Indië,
door J. P. MOQUETTE.

Het beloofde vervolg op de munten van Ned.-Indie door den heer J. P. MOQUETTE, waarvan ik het genoeg had het eerste gedeelte in de laatste aflevering van den vorigen jaargang te bespreken, heeft thans reeds het licht gezien. Het is door den schrijver, evenals het eerste gedeelte, ge-

plaatst in het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, zie: deel L, afl. 1 en 2.

Achtereenvolgens worden de duiten en halve duiten, voor de O. I. C. geslagen in West-Friesland, in Gelderland, in Utrecht en in Holland, besproken. Met groote nauwgezetheid zijn ook thans weder voor deze duiten de kleinste stempelperschillen opgespoord en aangegeven, terwijl vier platen met vele afbeeldingen van duiten den tekst verduidelijken. De schrijver heeft het den verzamelaars nu gemakkelijk gemaakt de echte van de valsche duiten te onderscheiden. Ook bewijst de schrijver het onbetrouwbare van de lijsten, indertijd uitgegeven door J. S. VAN COEVORDEN, in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, jaargang 1858. Wij vernemen bijzonderheden omtrent de doorboorde halve duiten (zie NETSCHER en V. D. CHIJS, blz. 64), waarvan het *Ned.-Indisch Plakaatboek* van 1754, samengesteld door MR. J. A. V. D. CHIJS onder dato 20 December vermeldt: dat toegestaan werd voor *f* 20,000 aan halve duiten naar Soerabaia en Grisse te zenden, „mitsgaders de bediendens aldaar te qualificeeren om, na dat in ieder een gaatje sal wesen gemaakt ten eynde te samen geregen te kunnen worden, deselve tegen twintig stuks voor een nieuwe dubbelde stuyver, uitmakende twee en een halve Hollandsche stuyvers, te laten roulleeren, evenals de daar in train zijnde, zogenaamde Balyse pitjes, om op dusdanigen wyse te beter ontlast te raken van de ruyme quantiteit dier kopere munt, thans aan handen synde, als onder medio duzer bedragen hebbende een somma van *f* 77,540”

De heer MOQUETTE trof deze halve duiten vermengd met Chineesche munten, — in het plakkaat Balyse pitjes genoemd — hoewel zeldzaam, aan. Zij waren meestal niet doorboord, doch men had met een beitel er een vierkant gat uitgekapt.

Plaatsruimte verbiedt meerdere merkwaardigheden uit

het artikel over te nemen. Wij meenen echter goed te doen met de lijst van heele en halve duiten over te nemen, die aan het slot van het boekje door den schrijver is geplaatst:

Recapitulatie der Jaargangen, waarvan duiten door mij gevonden werden, in Nederland geslagen voor de O. I. Compagnie.

JAREN.	ZEELAND.	WEST-FRIESLAND.	GELDERLAND.	UTRECHT.	HOLLAND.
1726	1 Stemp.				4 Stemp.
1727	9 "				
1728	8 "				
1729	14 "	13 Stemp.			
1730	10 "	*			13 "
1731	20 "	27 "	17 Stemp.		9 "
1732	5 "	5 "	20 "		16 "
1733	23 "	16 "			11 "
1734	12 "	18 "			30 "
1735	12 "	13 "			14 "
1736	21 "	2 "			8 "
1737	6 "	17 "			6 "
1738	4 "				*
1739	20 "				
1740					
1741				1 Stemp.	
1742				9 "	19 "
1743		4 "			6 "
1744	13 "	17 "		2 "	18 "
1745	28 "	15 "		7 "	20 "
1746	27 "	15 "		5 "	21 "
1747	20 "	12 "			7 "
1748	18 "	23 "			9 "
1749	12 "	17 "			7 "
1750	15 "	16 "			20 "

JAREN.	ZEELAND.	WEST-FRIESLAND.	GELDERLAND.	UTRECHT.	HOLLAND.
1751	12Stemp.	20Stemp.			19Stemp.
1752	23 "	14 "		5Stemp.	23 "
1753	23 "	18 "		11 "	6 "
1754	71 "	25 "		14 "	7 "
1755	22 "	25 "		8 "	9 "
1756	16 "	18 "		(*)	*
1757			*	5 "	*
1758				*	*
1759					*
1760					*
1761					*
1762					*
1763					*
1764	7 "	2 "		35 "	15 "
1765	30 "	23 "		30 "	30 "
1766	61 "	37 "		25 "	32 "
1767	32 "	51 "		22 "	37 "
1768	14 "	7 "		*	10 "
1769				*	
1770	15 "	9 "		17 "	17 "
1771	24 "	26 "	16Stemp.	1 "	8 "
1772	13 "	15 "	18 "	*	11 "
1773	4 "	3 "		*	
1774					
1775					
1776		10 "	25 "	13 "	16 "
1777	21 "	10 "		18 "	12 "
1778	11 "	12 "		12 "	16 "
1779	9 "	11 "		11 "	17 "
1780	27 "	4 "		11 "	18 "
1781		4 "		6 "	18 "
1782					

JAREN.	ZEELAND.	WEST-FRIESLAND.	GELDERLAND.	UTRECHT.	HOLLAND.
1783					
1784	27 St.	14 Stemp.		27 Stemp.	21 Stemp.
1785	21 "	15 "	24 Stemp.	42 "	
1786	22 "	24 "	40 "	24 "	
1787	16 "	28 "	30 "	23 "	
1788	70 "	22 "	20 "	31 "	47 "
1789	51 "	33 "	25 "	31 "	41 "
1790	53 "	26 "	26 "	36 "	32 "
1791	34 "	15 "	64 "	33 "	17 "
1792	28 "	32 "	34 "	26 "	29 "
1793	22 "		16 "	3 "	14 "
1794	14 "		28 "	6 "	
Totaal . .	1091 St.	783 Stemp.	403 Stemp.	550 Stemp.	760 Stemp.

* Van deze jaren bestaan proefslagen.

(*) Van dit jaar heeft (wat de keerzij betreft) een stempel bestaan, z. a. blijkt uit de keerzijde van den proefslag van 1758.

Halve duiten, ten behoeve van de Compagnie in Nederland geslagen, zijn veel minder in getal. Zoo vond de heer MOQUETTE van Zeeland halve duiten van 1770, 1771 en 1772, benevens een proefslag van 1789; van West-Friesland exemplaren van 1769 en van 1770; van Gelderland een proefslag van 1757 en verschillende stempels van 1788, 1789 en 1790; van Utrecht halve duiten van 1752 tot en met 1757, van 1769 en 1770, benevens proefslagen van de jaren 1758, 1760 tot en met 1768, 1771, 1793 en 1794.

Van het munthuis te Dordrecht zijn halve duiten bekend van de jaren 1749 tot en met 1754, van 1769 en 1770, benevens proefslagen van 1755 tot en met 1763. De doorboorde munten droegen de jaartallen 1751 en 1752.

Wij hopen dat de heer MOQUETTE zal blijven voortgaan met nieuw licht te ontsteken in de nog met vele nevelen omsluerde numismatiek van Ned.-Indie.

M. D. M.

Van 's Rijks Munt.

Den 19^{en} Oktober 1907 vergaderde de Nederlandsche Chemische Vereeniging te Utrecht, waarna een bezoek gebracht werd aan 's Rijks Munt. De muntmeester, de heer H. L. A. van de Wall Bake, hield vooraf, ter inleiding, een voordracht, waarin hij het doel van de Munt en de wijze van werken aldaar uiteenzette. De N. R. Ct. vermeldt hieromtrent: Het hoofddoel der Munt is, vng spr. aan, om aan den handel gelegenheid te geven te allen tijde en tegen een vaste vergoeding voor de fabrikagekosten gouden munt te doen slaan.

Goudmuntingen komen echter in den laatsten tijd slechts zeer zelden voor, voornamelijk tengevolge van de door de Nederlandsche Bank gevolgde bankpolitiek.

Hoofdzaak is dus, zeide spr., de muntslag van zilveren, nikkelen, bronzen en koperen pasmunt voor Nederland en voor Ned.-Indie.

Voor den aanmaak van zilveren munt worden uitsluitend rijksdaalders of uit de cirkulatie teruggetrokken oude of defekte speciën gebruikt.

Daarna beschreef spr. de wijze, waarop de munten vervaardigd worden

Alvorens het te verwerken metaal te versmelten, wordt daarvan nauwkeurig het gehalte bepaald, hetgeen voor goud geschiedt langs den drogen weg en voor zilver langs

den natten weg. Daar het gehalte van sommige muntsoorten gedurende de bewerking verandert, moet daarmede rekening gehouden worden bij het vullen van den smeltkroes. Het alliage van pasmunt voor Nederland is 640 Ag en 360 Cu.

De kleur van dit alliage is roodachtig, welke kleur men aan de oppervlakte niet wenscht te zien. Om de zuivere zilverkleur te verkrijgen, wordt het koper aan de oppervlakte der muntplaatjes weggenomen. Dit geschiedt in het blanchiment en zal beschreven worden bij de behandeling van die afdeeling.

Had men, vervolgde spi, het alliage reeds in den smeltkroes op het juiste gehalte gebracht, dan zouden na het blancheeren de plaatjes betrekkelijk te veel zilver bevatten. Daarom allieert men voor kwartjes 4 millièmes lager, voor dubbeltjes, die zooveel grooter oppervlak aan het blancheerend zuur aanbieden zelfs 6 millièmes lager.

Wanneer het alliage in den kroes tot smelting is gebracht, wordt er een proefje uitgeschept, dat weder gessaieerd wordt om het gehalte van den smelt te kontroleeren.

Het metaal wordt met ijzeren lepels uit den kroes geschept en in gietijzeren vormen gegoten, in den vorm van staven (tinnen genaamd). De tinnen worden in het smelthuis van bramen gezuiverd, waarna ze aan de pletterij worden afgeleverd. Deze aflevering, zoowel als alle overgangen van de eene afdeeling naar de andere, geschiedt door tusschenkomst van den fabriekskontrôleur, welke alle wegingen op dezelfde balans verricht, teneinde zooveel mogelijk persoonlijke fouten alsook die van het instrument te elimineeren.

In de pletterij, ging spi voort, worden de tinnen op nagenoeg de gewenschte dikte gebracht door middel van pletstoelen. Door het walsen wordt het materiaal bros en hard, waardoor het moeilijker te verwerken is. Door

het tusschentijds gloeien, wordt hieraan tegemoet gekomen. Dit gloeien geschiedt in open ovens, welke met turf gestookt worden; de vlam slaat over het metaal heen en de lucht kan vrij toetreden. Het metaal wordt dus sterk geoxydeerd, d.w.z. het wordt bedekt met een laagje koperoxyde, waaronder weer een laagje koperoxydule wordt aangetroffen.

Om de metalen reepen nu geheel zuiver op dikte te krijgen, worden ze in de trekbank tusschen 2 vaststaande, gehard stalen cylinders doorgetrokken, welke zuiver op afstand kunnen worden gesteld. Alsnu worden uit de tinnen proefplaatjes gestooten. Door weging wordt gekonstateerd of de plaatjes het juiste gewicht en daarmede de tin de juiste dikte heeft. Daarna worden uit de tinnen de muntplaatjes geponst op de doorsnijmachines.

De pasmuntplaatjes zijn een weinig zwaarder dan het wettig gewicht, daar ze in het blanchiment nog aan gewicht verliezen door het wegnemen van het koperoxyde en oxydule. Na ze door gloeiing nog van vet te hebben bevrijd, worden ze naar het blanchiment afgeleverd.

Hier worden de plaatjes in het z. g. spitsvat gedraaid met een zwakke zwavelzuur-oplossing, ten einde het koperoxyde te verwijderen. Om ook het daaronder gelegen rood koperoxyde te verwijderen, wordt een weinig kaliumpermanganaat toegevoegd. Hierdoor wordt het koperoxydule geoxydeerd tot koperoxyde, wat dan weer in zwavelzuur oplosbaar is. Men verkrijgt dus plaatjes, welke aan de oppervlakte wit zijn, daar het koper verwijderd is en zuiver zilver overblijft. Na de behandeling in het spitsvat worden de plaatjes in een koperen tonnetje gebracht, waarin ze met wijnsteen en water worden gedraaid om den glans nog te verhoogen.

Hierna wordt met water afgespoeld en met zaagsel of op de stoompan gedroogd. Al het spoelwater van het blanchiment wordt in een bezinkput opgevangen, waaruit later het zilver wordt teruggenomen.

Nadat de plaatjes in de weegzaal op normale zwaarte zijn gebracht, wordt het randschrift er in gedrukt met een speciale machine. Dit laatste geschiedt slechts voor guldens en rijksdaalders.

Met behulp van de weegmachines, welke vervaardigd zijn volgens het systeem-SEISS (Weenen), worden alle zilveren en gouden munten stuk voor stuk gewogen. Deze 6 automatische werktuigen hebben elk 10 balansjes, waarvan ieder 5 stukken per minuut weegt. Er kunnen dus 180.000 stukken per dag gewogen worden.

Nu behoeven de plaatjes nog slechts gestempeld te worden om als munten te kunnen worden afgeleverd. Dit geschiedt in de muntzaal, waar 8 muntpersen zijn opgesteld, welke ongeveer 35.000 stukken per dag kunnen slaan, wanneer zij geregeld doorwerken.

Nadat de munten door den muntmeester zijn gekeurd en door den controleur-generaal zijn onderzocht op gewicht en gehalte, worden zij in omloop gebracht.

De stempels, welke in de muntpersen worden gebruikt, worden in de stempel- en medaillefabriek vervaardigd.

Wanneer een nieuwe stempel moet worden gemaakt, wordt daartoe eerst een model in was gemaakt, waarvan een gipsafgietsel wordt vervaardigd. Hiervan wordt weder een bronzen afgietsel genomen en daarvan wordt met behulp van de verkleinbank een verkleinde reproductie in staal gemaakt. Van dezen stalen stempel worden verschillende afslagen in staal gemaakt, waardoor een reeks poincoenen en matrijzen ontstaan, welke op hun beurt weer dienen tot het aanmaken van dienststempels.

Het stooten van deze stempels, zoowel als het slaan van medailles geschiedt door middel van de z.g. stootschroef, een werktuig waarmede belangrijk grotere druk kan worden uitgeoefend dan met de gewone muntpers.

De muntfabriek, besloot spr., wordt met de medaillefabriek en poststempelfabriek gedreven door een compound

stoommachine van 85 I.P.K. met injectie-kondensatie. De stoom wordt geleverd door 2 Cornwall ketels van 32 M. verw. oppervl., waarvan er altijd slechts een in gebruik is.

Z.

Muntverslag 1906.

In Oktober 1907 ontvingen wij het *Muntverslag over het jaar 1906*, Utrecht, J. VAN BOEKHOVEN, 1907, op omslag en titelblad versierd met een afbeelding van de Munt van Holland te Dordrecht.

Het jaar 1906 was een der drukste jaren; behalve tijdens de lustrumweek in Juni, toen de machinerien werden nagezien, stonden de muntwerkzaamheden van 2 Januari tot 31 December niet stil; aangemunt werden:

voor f	500.000.—	guldens,
„ „	500.000.—	½-guldens, (voor O.-Indie)
„ „	500.000.—	25-cent stukken,
„ „	400.000.—	10-cent stukken,
„ „	200.000.—	2½-cent stukken,
„ „	90.000.—	1-cent stukken,
„ „	50.000.—	½-cent stukken,
„ „	1.000.000.—	¼-guldens (Ned.-Indie),
„ „	750.000.—	⅒-guldens „

en 29.379 gouden dukaten, samen 46.029.379 stukken, tegen 29.287,995 in 1905, waarvoor benoodigd waren 2619 muntstempels tegen 2119 in 1905. Nieuwe penningstempels werden niet vervaardigd, alleen van een bestaanden stempel voor den draagpenning „voor trouwen dienst” bij de zee-macht werd een nieuwe stempel met het opschrift: „Marine-Reserve” gemaakt en van twee oude, tot slaan niet meer geschikte stempels werden bruikbare nieuwe gemaakt, t. w. inneming van Casal in 1695 en mislukte aanslag op WILLEM III te Londen, beide van BOSKAM.

Vermeld en afgebeeld wordt de penning, door J. C. WIRNEKE gemodelleerd voor het Syndikaat van Suikerfabrikanten op Java, reductie en slag der firma C. J. BEGEER.

Met ingenomenheid wordt melding gemaakt van de plannen om een nieuw Muntgebouw te stichten. Een zesde automatische weegmachine en een kartelmachine van amerikaansch fabrikaat werden aangeschaft.

In het verslag van den controleur-generaal treffen wij een beschrijving en een afbeelding aan van een telmachine voor $2\frac{1}{2}$ -centstukken, welke in een uur tijd gemiddeld 64000 dier muntstukken in rolletjes van 40 stuks levert, om aan de groote behoefte van Amsterdam — met het oog op de muntgasmeters — te kunnen voldoen. Dit toestel is uitgedacht door den heer T. KOOLHAAS, controleur bij de generale controle, en vervaardigd door W. C. OLLAND, fabrikant te Utrecht, een andere plaat toont ons het toestel om gebogen, abnormaal dikke of geplette $2\frac{1}{2}$ -centstukken vooraf af te scheiden van de te tellen en in rolletjes te verpakken massa.

Merkwaardig is een beschouwing van Dr. HOITSEMA over de dikte van den nikkelen stuiver en van andere munten — merkwaardig, omdat zeker de meeste, zoo niet alle lezers van dit stuk zich zullen afvragen: waartoe al die geleerdheid bij eene zoo eenvoudige zaak? Belangrijker is voorzeker de nota betreffende den nikkelen stuiver, waarin muntmeester en controleur-generaal de wordingsgeschiedenis van dit nieuwe muntstuk mededeelen.

Z.

Inhoudsopgaaf van Tijdschriften.

Bulletin, uitgegeven door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. September 1907.

Bevat alleen op numismatisch gebied: Eerepenningen VAN DER ZAAAN, door M. G. WILDEMAN.

Mitteilungen der Oesterr-Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde, Band III. No 8. August 1907.

Die Porträtmedaille auf Burgemeister Dr. KARL LUEGER.

Verschiedenes, Anzeigen. Einlaufe an die Gesellschaft.

Die moderne Medaille: JAN RASZKA.

Band III. No. 9, September 1907.

Ueber moderne französische Medaillen. Mariazeiter Jubiläummedaillen 1907. Vereinsnachrichten. Verschiedenes.

Band III. No. 10. Oktober 1907.

Welche Zwecken soll die Vereinigung der deutschen numismatischen Gesellschaften in der IV. Abteilung der Gesamtvereine der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine dienen?

Uebersicht der an den österreichischen Mittelschulen bestehenden Münzensammlungen. Vereinsnachrichten. Verschiedenes.

Zeitschrift für Münz- und Medaillenkunde. Herausgegeben von der oesterreichischen Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde durch deren Redaktionskomitee.

1sten Band. 5 Heft. 1907.

XVII. Akten zur Münzgeschichte Oesterreichs in XVII. Jahrhunderts (Fortsetzung).

XVIII. Bildnisse von fürstlichen und anderen hervorragenden deutschen Frauen des XVI und XVII Jahrhunderts auf Medaillen.

XIX. Die Medaillen in Oesterreich.

XX. Bozener Wallfahrts und Bruderschaftspfennige. Besprechungen.

Numismatische Zeitschrift. Wien. 39ster und 40ster Band. (Register I—XXXVIII).

Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien. No. 291.

Einladung. Gesuch eines Erfinders um Gewahrung eines Viatikums. Vorstandssitzung am 3 Oktober 1907. Munzfund, u. s. w.